

Chojnacki, Władysław

Słownik polskich nazw osobowych na Mazurach i Warmii : (problematyka i postulaty badawcze)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 387-402

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysław Chojnacki

SŁOWNIK POLSKICH NAZW OSOBOWYCH
NA MAZURACH I WARMII
(Problematyka i postulaty badawcze)

Mija już 43 lata od przyłączenia do Polski ziem mazurskiej i warmińskiej. W tym okresie ożywiły się badania nad ich przeszłością, powstało wiele cennych prac naukowych na temat związków tych ziem z Polską. Jednak jak dotąd nie podjęto bodaj najważniejszego tematu, jakim są polskie nazwy osobowe na Mazurach i Warmii. Nikt dotąd nie wysunął postulatu opracowania ich słownika za okres od XIV w. do 1945 r. Tymczasem byłaby to praca nie tylko wielce pożyteczna jako bezsporne świadectwo polskości tego regionu, ale również przydatna do badań nad polskim osadnictwem na Mazurach i Warmii (temat ten jest niestety traktowany u nas po macoszemu). Nie zadano sobie trudu wyjaśnienia, kiedy i skąd wzięły się na Mazurach identyczne jak na Mazowszu nazwy miejscowości oraz identyczne nazwiska ludności po obu stronach dawnej granicy. Najwyższy już czas, aby w Olsztynie podjąć pracę nad zestawieniem „Słownika polskich nazw osobowych na Mazurach i Warmii”.

Sprawą opracowania ogólnopolskiego słownika nazw osobowych zajmowano się u nas od dawna. Pierwszym jego pomysłodawcą był w 1909 roku znany badacz kultury ludowej Zygmunt Gloger. Nad realizacją tego pomysłu zastanawiano się dłuższy czas i dopiero w 1930 r. powstała przy Uniwersytecie Lwowskim, pod kierunkiem prof. Witolda Taszyckiego, językoznawcza pracownia, która rozpoczęła gromadzenie materiałów do przyszłego słownika. Szczęśliwie przetrwały one tam okres okupacji, a po wojnie zostały przewiezione do Krakowa i zdeponowane w Polskiej Akademii Umiejętności. Tam wznowiono pracę nad gromadzeniem materiałów do słownika, a od 1953 r. kontynuowano ją w Zakładzie Onomastyki Polskiej przy Instytucie Języka Polskiego PAN, gdzie *Słownik staropolskich nazw osobowych* został ostatecznie opracowany, a opublikowany w latach 1965—1987 przez Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Słownik ten, obejmujący okres od 1500 do 1800 r., jest opracowaniem bardziej językoznawczym niż historycznym, opartym wyłącznie o źródła drukowane (średniowieczne dokumenty, kroniki, roty przysięg sądowych

itp.) głównie z terenu Polski przedrozbiorowej. Z dawnych Prus Wschodnich *Słownik* uwzględnia jedynie *Codex diplomaticus Prussicus* i *Codex diplomaticus Warmiensis*, a więc w małym tylko stopniu mogły się w nim znaleźć polskie nazwy osobowe z Mazur i Warmii.

Wśród osób zaangażowanych przed wojną do prac nad tym *Słownikiem* był językoznawca Stanisław Rospond (1906—1982), docent Uniwersytetu Lwowskiego. Interesował się on wówczas literaturą staropolską na Mazurach, zwłaszcza jej stroną językową¹. Po wojnie objął katedrę języka polskiego na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1946 r. zainicjował opracowanie i wydanie *Słownika nazwisk śląskich*. Już w następnym roku rozpoczęto gromadzenie materiałów w ramach prac Sekcji Językowej Instytutu Śląskiego we Wrocławiu. Pierwszy etap opracowania haseł ukończono w 1955 r. zamykając go liczbą 200 tys. fiszek. W przeciwieństwie do swego pierwowzoru czyli *Słownika staropolskich nazw osobowych*, oparto się głównie na źródłach archiwalnych i terenowych (m.in. spisywano nazwiska z nagrobków na cmentarzach miejskich i wiejskich) i w końcu — drukowanych. Wykorzystano więc 400 najważniejszych rękopisów z Archiwum Państwowego we Wrocławiu oraz z tamtejszego Archiwum Diecezjalnego, a tylko sporadycznie sięgano do źródeł prowincjonalnych i ksiąg metrykalnych. Z drukowanych publikacji uwzględniono *Adressbuch* oraz niektóre czasopisma. Przy zbieraniu materiałów byli zatrudnieni: w archiwach — asystenci i słuchacze z wyższych lat studiów uniwersyteckich z zakresu językoznawstwa, a w bibliotekach przy przeglądaniu wydawnictw drukowanych — słuchacze z pierwszych lat studiów.

„Kartoteka — pisał prof. Rospond² — notuje następujące elementy: 1. wierny filologicznie transliterowany zapis nazwiska wraz z imieniem, ewentualnym zawodem i płcią; 2. chronologizacja i lokalizacja przekazu źródłowego; 3. lokalizacja bibliograficzna; 4. frekwencja przy powtarzających się na tej samej stronie nazwiskach. Kartotekę ułożono alfabetycznie sporządzając kartki hasłowe według zrekonstruowanych haseł nazwiskowych”.

Praca nad gromadzeniem materiału trwała nadal i w 1960 r. było już około 350 tys. fiszek³. W 7 lat później ukazał się nakładem Instytutu Ślą-

1 Opublikował następujące prace na ten temat: 1. *Czy Jan Seklucjan mazurzył?*, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1937, t. 17, z. 2; 2. *Kto jest autorem pierwszego drukowanego tłumaczenia Nowego Testamentu — Jan Seklucjan czy Stanisław Murzynowski?*, ibidem, 1938, t. 18, z. 2; 3. *Kultura językowa na Pomorzu mazowieckim w XVI w.*, Instytut Mazurski — Komunikaty, Olsztyn 1948; 4. *Druki mazurskie XVI w.*, Instytut Mazurski, Olsztyn 1948; 5. *Studia nad językiem polskim XVI w. Jan Seklucjan, Stanisław Murzynowski, Jan Malecki*, Wrocław 1949; 6. *Stanisław Murzynowski, obrońca języka ojczystego*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1949.

2 S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich. Problematyka i dotychczasowy etap badawczy*, Onomastica, 1955, R. 1, s. 203.

3 S. Rospond, *Nazwiska Ślązaków*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1960.

kiego w Opolu tom pierwszy *Słownika*, a w 1973 r. — tom drugi⁴. Słusznie pisał z nutką dumy we wstępie prof. Rospond, że jest to „właściwie pierwszy słownik historyczny i etymologiczny nie tylko polski, ale w ogóle słowiański”⁵. Trzeba dodać, że ostateczny kształt tego dzieła jest wynikiem benedyktyńskiej pracy prof. Rosponda, gdyż w kartotece przy niektórych popularniejszych nazwiskach znajdowało się nawet po 500 zapisów, a w druku uwzględniono ich, co najwyżej, 10, jako przykłady z podaniem źródła. Na pierwszym miejscu hasła podano wyłuszczone czcionką właściwe (często zrekonstruowane) brzmienie nazwiska, a potem datę roczną najstarszego jego zapisu oraz w skrócie źródło i inne warianty zapisowe tegoż nazwiska. Następnie podano jego etymologię w czterech grupach kwalifikacyjnych wraz z odpowiednimi podgrupami, a na końcu — jego etymologię typologiczną, klasyfikacyjną i komparatystyczną. W *Słowniku* uwzględniono polskie nazwiska rodzime oraz symbiotyczne hybrydalne polsko-niemieckie. Natomiast pominięto niespolonizowane nazwiska niemieckie i łacińskie, chociaż w wielu przypadkach można się domyślać, że były one pierwotnie polskie i zostały przetłumaczone na niemiecki i łaciński (przykład z Mazur: Młynarz-Müller-Molitor).

Niestety, drukiem ukazała się tylko połowa tego *Słownika*, bo w 1982 roku zmarł jego inicjator, twórca i redaktor w jednej osobie. Instytut Śląski w Opolu powierzył dokończenie tego dzieła prof. Bogdanowi Sicińskiemu we Wrocławiu, można więc mieć nadzieję, że *Słownik* zostanie nareszcie doprowadzony do końca.

Literatura na temat polskich nazwisk jest bardzo obszerna i trudno ją w tym artykule omówić nawet pobieżnie. Pionierami w omawianej dziedzinie byli Władysław Taszycki⁶ i Jan Stanisław Bystróż⁷. Z ostatnio wydanych książek o tej tematyce najciekawsze są prace Józefa Matuszewskiego⁸ i Józefa Bubaka⁹. Omówiono w nich obszernie zagraniczną literaturę przedmiotu (gdym chodziło o nazwiska w państwach zachodnich) i krajową, więc tam można się z nią bliżej zapoznać. Zanim powstało nazwisko w obecnym tego słowa znaczeniu posługiwano się u nas, tak jak w innych krajach, tylko imionami z dodatkiem nazwy miejscowości, skąd ta osoba pochodziła, lub imienia obojczyńskiego, zawodu bądź przydomka. Te ostatnie stały się jakby pierwotnymi nazwiskami, a często występowały także obok ustalonego nazwiska dla odróżnienia osób noszących to samo imię i nazwisko.

4 S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich*. Cz. I: A-F; Cz. II: G-K, Wrocław 1967—1973.

5 Ibidem, cz. 1, s. V.

6 W. Taszycki, *Polskie nazwiska osobowe*, Warszawa 1924.

7 J. S. Bystróż, *Nazwiska polskie*, Lwów 1927; toż wyd. 2, Lwów 1936.

8 J. Matuszewski, *Polskie nazwiska szlacheckie*, Łódź 1975.

9 J. Bubak, *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków 1986.

Chronologia powstawania w Polsce nazwisk w dzisiejszym tego słowa znaczeniu (jeszcze w XVIII w. słowo «nazwisko» oznaczało nazwę) była mówiąc w skrócie następująca: „Pierwsze nazwiska u nas pojawiły się wprawdzie już w XIV w., ale ich utrwalanie się i rozpowszechnianie było mocno zróżnicowane, i to w zależności od warstw społecznych i stopnia zamożności. Stąd sam proces utrwalania się nazwisk szlacheckich trwał przez dwa stulecia od końca XIV do końca XVI w. Zanim zaczęto używać nazwisk, posługiwano się imionami z określeniem miejscowości pochodzenia, bez względu na stan społeczny. Z czasem szlachta zaczęła urabiać sobie nazwisko od tej miejscowości względnie od nazwy posiadanego majątku, a ponieważ często miała ich więcej, więc dowolnie to nazwisko zmieniała. Jeszcze w drugiej połowie XVI w. nie należało do rzadkości, że ojciec i jego dorośli synowie nosili różne nazwiska, bo przybrali je od majątków, w których mieszkali. Czynnikiem integrującym rodzinę nie było wówczas nazwisko, ale wspólny herb. Najwcześniej utrwaliły się nazwiska u możnych rodów, a także wśród szlachty zamieszkałej w Wielkopolsce.

W dużych miastach zamożniejsze rodziny mieszczańskie przybierały nazwiska również od końca XIV w., natomiast w małych miasteczkach nazwiska mieszkańców pojawiały się dopiero w XVII w., a proces ich utrwalania ciągnął się aż do początku XIX w. Przyczyną tego było głównie pochodzenie tych mieszczan z warstwy chłopskiej. Wprawdzie nazwiska pojawiały się wśród chłopów również w końcu XVI w., ale wyłącznie wśród mieszkańców królewskich, dóbr kościelnych i magnackich, przy czym proces ich utrwalania się postępował aż do XVII w. Natomiast nazwiska chłopów poddanych szlachcie utrwały się od XVII do początku XIX wieku”¹⁰.

Ta prawidłowość w powstawaniu nazwisk występowała także na Mazurach i Warmii, dokąd zaczęli napływać, jeszcze w okresie krzyżackim, polscy osadnicy z Ziemi Chełmińskiej, a następnie z Księstwa Mazowieckiego. Polacy zasiedlili nie tylko obszar, który nazywamy Mazurami i polską Warmią, ale już w XVI w. rozpoczęli wtórne osadnictwo na ziemiach północnych oraz na Litwie pruskiej i dopiero ogromne spustoszenie Mazur w 1656 r. dokonane przez Tatarów hetmana Wincentego Gosiewskiego załamało tę polską ekspansję. Pozostały po niej trwałe ślady w postaci nazwisk polskich wśród mieszkańców tamtych ziem oraz wiadomości o odprawianiu nabożeństw w języku polskim w powiatach: bartoszyckim, dąbrowskim, giedawskim, iławeckim, kętrzyńskim, królewieckim, morąskim, pastęckim, stołupiańskim, świętosiekierskim, welawskim i wystruc-

10 Wł. Chojnacki, *Amerykańska Polonia szuka swoich korzeni w Polsce*, Przegląd Polonijny, 1982, z. 4, ss. 67–68.

kim¹¹. Ci polscy osadnicy nie ulegli wynarodowieniu jeszcze w połowie XVIII w., jak świadczą o tym zapotrzebowania rozporządzeń (edyktów) w języku polskim w powiatach: barciańskim, gierdawskim, iławeckim, królewieckim, pastęckim i wystruckim. Okazało się, że Polacy mieszkali wówczas na Sambii, skoro „amt” Fischhausen otrzymał w 1734 r. 30 polskich edyktów, tyleż samo co litewskich i o połowę mniej niż niemieckich, a w Labiawie starosta zamówił w 1732 r. aż 63 polskie edykty dla sześciu parafii ewangelickich i trzech „amtów”. Podobnie w Ragnecie w 1734 r. żądano 57 polskich edyktów, a w 1743 domagano się jeszcze 23 dla sześciu wsi¹². Tak więc w poszukiwaniu polskich nazwisk nie można się ograniczać do Mazur i Warmii, ale praktycznie winny być wzięte pod uwagę całe dawne Prusy Wschodnie.

Podejmując decyzje o opracowaniu „Słownika polskich nazw osobowych na Mazurach i Warmii” trzeba będzie przyjąć model albo *Słownika nazwisk śląskich*, uwzględniającego zarówno archiwalia jak i publikacje drukowane, albo *Słownika staropolskich nazw osobowych*, ograniczającego się do tych ostatnich. Poniżej omówię przykładowo obydwa rodzaje źródeł dla łatwiejszego powzięcia takiej decyzji.

Opracowanie *Słownika nazwisk śląskich* było ułatwione, gdyż archiwa znajdowały się na miejscu. Natomiast najważniejsze dla przeszłości Mazur źródła znajdują się obecnie w Berlinie Zachodnim w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (XX Hauptabteilung Staatsarchiv Königsberg)¹³. Dzięki nim można poznać nazwy osobowe polskich osadników w poszczególnych powiatach od XIV w. (Haus- u. Handfestenbücher), a począwszy od 1600 r. można śledzić nazwiska mieszkańców poszczególnych wsi przez przeszło 200 lat (Amtsrechnungen). Dopomagają w tym jeszcze księgi czynszu łąkowego (Hufenschossprotokolle) zaprowadzone w 1719 r. i księgi podatkowe oraz świadczeń w naturze (Prästationstabellen) prowadzone od XVIII do połowy XIX w., obejmujące szlachtę, chłopów, młynarzy, karczmarzy itp. Są tam także zestawienia osób zmarłych w czasie epidemii (najobszerniejsze z lat 1709/1710) i ocalałych, a także — zabitych, wziętych do niewoli i ocalałych podczas napadu Tatarów w 1656 r. Część tych akt, zmikrofilmowanych, uzyskało Towarzystwo Naukowe w Toruniu w ramach wymiany. Natomiast akta z XIX i XX w. z terenów przyłączonych w 1945 r. do Polski znajdują się obecnie w Archiwum Państwowym w Olsztynie, gdzie również powinna być przeprowadzona kwerenda; podobnie jak w archiwach terenowych w El-

11 Wł. Chojnacki, *Zbory polsko-ewangelickie w byłych Prusach Wschodnich w XVI—XX w., Reformacja w Polsce, 1953/1955*, t. 12, nr 45/50, ss. 303—412, mapa.

12 Wł. Chojnacki, *Pruskie rozporządzenia w języku polskim dla ludności dawnych Prus Książęcych w XVI—XIX wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1980, nr 2, ss. 141—142.

13 K. Forstreuter, *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*, Göttingen 1955.

ku, Morağu, Mrągowie i Szczytnie. Dla Warmii trzeba wykorzystać akta w Archiwum Diecezjalnym w Olsztynie, nie ograniczając się do powiatu olsztyńskiego i rezelskiego, ale uwzględniając również powiaty braniewski i lidzbarski, gdzie także mieszkali dawniej Polacy.

Nie należy zapominać o najważniejszych źródłach obfitujących w nazwiska, którymi są kościelne księgi metrykalne prowadzone na Warmii i Mazurach od schyłku XVI w. (Na Mazurach większość ksiąg powstałych przed 1656 r. została zniszczona). Począwszy od 1874 r. rolę tę spełniały również urzędowe księgi stanu cywilnego. Szczegółowy, choć nie całkiem kompletny wykaz kościelnych ksiąg metrykalnych z terenu Prus Wschodnich i Wolnego Miasta Gdańska opublikował w 1939 r. Edward Grigoleit¹⁴. W czasie działań wojennych w 1945 r. księgi te przewieziono do pomieszczeń fabryki broni w Springen koło Frauensee (Werra), gdzie w kwietniu 1945 r. duża ich część spłonęła¹⁵. Po wojnie zaktualizowany spis tych ksiąg opublikował tenże autor z uwzględnieniem ich mikrofilmów przechowywanych wówczas w Deutsches Zentralarchiv w Poczdamie¹⁶.

Niemcy nauczeni doświadczeniem pierwszej wojny światowej, kiedy w Prusach Wschodnich (m.in. także na Mazurach) wiele ksiąg metrykalnych spłonęło wraz z plebaniami, postanowili w 1934 r. (już po zawarciu z Polską paktu o nieagresji) zabezpieczyć mazurskie księgi metrykalne przed Polakami, gdyby wtargnęli oni do Prus Wschodnich¹⁷. W tym celu rozpoczęto akcję mikrofilmowania ksiąg metrykalnych na tym terenie; przerwano ją w 1939 r., po wybuchu wojny. Mikrofilmy te znajdują się obecnie w Lipsku w Centralnym Ośrodku Genealogii w Niemieckiej Republice Demokratycznej¹⁸.

14 E. Grigoleit, *Verzeichnis der Ostpreussischen und Danziger Kirchen-Bücher sowie der Dissidenten- und Judenregister*, Görlitz 1939.

15 H. Blank, *Ostpreussische Kirchenbücher. Gesammelte Aufzeichnungen über ihre Führung und ihr Schicksal*, *Altpreussische Geschlechterkunde*, N.F., 1952/1954, wyd. 2, s. 54.

16 E. Grigoleit, *Neues Verzeichnis ostpreussischer Kirchenbücher sowie der vor 1874 angelegten Personenstandsregister*. Allringen, Kreis Künzelsau 1958 (Recenzja Wł. Chojnacki, *Rocznik Olsztyński*, 1960, t. 3, ss. 320—323).

17 H. Blank, *Fotographische Aufnahme und Bestandsverzeichnis der ostpreussischen Kirchenbücher*, *Altpreussische Geschlechterkunde*, 1939, 13, s. 83: „Diese Erfahrungen haben, als die politische Lage sich in diesem Sommer immer mehr zuspitzte, die zuständigen staatlichen und kirchlichen Stellen veranlasst, rechtzeitig geeignete Anstalten zu unternehmen, um eine Wiederholung solcher Ereignisse zu verhüten. Auch wenn es den Polen gelungen wäre, im Ostpreussen einzudringen, hätte eine Zerstörung weiterer Kirchenbücher nicht mehr stattfinden können, da die Bücher aller an Polen angrenzenden Gebiete in einem tiefen Gürtel herausgezogen und in Königsberg bzw. in Berlin sichergestellt waren. Dieser Vorsichtsmaßnahme, die zur Verhütung einer unmittelbar drohenden Gefahr getroffen wurde, ist zur dauernden Sicherung der Kirchenbücher in Ostpreussen seit Jahren eine umfassende Arbeit der Reichstelle für Sippenforschung vorangegangen, die auch in der sippenkundlichen Öffentlichkeit kaum bekannt ist. Seit 1934 sind in der Provinz Aufnehmer tätig, die alle Kirchenbücher — auf Filmstreifen aufnehmen“.

18 M. Armgart, *Ost- und Westpreussische Kirchenbuchfilme in der Zentralstelle für Genealogie in der DDR*, *Altpreussische Geschlechterkunde*, N.F., 1983, Jhr. 31, ss. 341—342.

Ocalałe z pożogi wojennej kościelne księgi metrykalne z Prus Wschodnich są jednak rozproszone. Znaczna liczba ksiąg ewangelickich jest przechowywana w Berlinie Zachodnim w Ewangelickim Centralnym Archiwum, jak to wynika z wykazu opracowanego przez Christę Stache¹⁹. Znajdują się tam m.in. księgi z parafii: Dąbrówno — Leszcz (od 1694), Gierzwałd — Pacóitowo — Rychnowo (od 1784), Gołdap (od 1711), Górne (od 1749), Grabowo (od 1761), Kętrzyn (od 1650), Klusy (od 1773), Królewiec — parafia polska (od 1629), Kurki (od 1744), Kutry (od 1691), Mielno (od 1704), Mikołajki (od 1693), Mragowo (od 1659), Nidzica (od 1704), Olecko (od 1684), Orzysz (od 1700), Szymonki (od 1702). Wymieniłem tu tylko te parafie, w których zachowały się najstarsze księgi. Jest to znikoma liczba ksiąg ocalałych z terenu Mazur, więc należałoby postarać się także o kopie mikrofilmów z Lipska. Pewna liczba ksiąg metrykalnych z Mazur znajduje się również w Archiwum Państwowym w Olsztynie oraz w Archiwum w Elku.

Mniejsze straty bo 50,5% w zasobie ksiąg metrykalnych poniosła Warmia²⁰, ale ocalałe księgi znajdują się częściowo w Berlinie Zachodnim (Berliner Hauptarchiv) i częściowo w Monachium (Katholisches Kirchenbuchamt und Archiv für Heimatvertriebene)²¹. Zachowały się tam księgi metrykalne m.in. z parafii: Biesowo (od 1700), Biskupiec (od 1643), Butryny (od 1684), Gietrzwałd (od 1676), Grzęda (od 1754), Klebark (od 1716), Kolno (od 1603), Lutry (od 1727), Purda (od 1683), Reszel (od 1579), Setał (od 1750), Sząbruk (od 1727), Święta Lipka (od 1636), Wrzesina (od 1659). Również w niektórych parafiach na Warmii znajdują się zdekompletowane księgi metrykalne. Jeszcze większe straty powstały w zasobie ksiąg stanu cywilnego, jak to widać w Urzędzie Stanu Cywilnego I dla Berlina Zachodniego, przechowującego księgi m.in. z Prus Wschodnich²². Komplet mikrofilmów z zachowanych ksiąg metrykalnych i stanu cywilnego z całej niemal Europy znajduje się w Stanach Zjednoczonych w Salt Lake City²³. Został on wykonany na zamówienie mormonów dla celów religijnych, ale

19 Ch. Stache, *Verzeichnis der Kirchenbücher im Evangelischen Zentralarchiv in Berlin*, Teil I. Die östlichen Kirchenprovinzen der Evangelischen Kirche der altpreussischen Union, Berlin 1985.

20 E. Fittkau, *Die Kirchenbücher der Diözese Ermland*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1956, H. 86, s. 113.

21 J. Kaps, *Haudbuch über die katholischen Kirchenbücher in der Ostdeutschen Kirchenprovinz östlich der Oder und Neisse und dem Bistum Danzig nach dem Stande vom 8. Mai 1945*, München 1962.

22 *Verzeichnis den in Berlin «West» vorhandenen ortsfremden Personenstands- und Kirchenbücher*, Amtliche Ausgabe, Frankfurt a. M. — Berlin 1955; [drugie wydanie pl.] *Verzeichnis der im Standesamt I in Berlin «West» vorhandenen Ständeregister und Personenstandsbücher*, Stand: 1. März 1965, Frankfurt a. M. — Berlin 1965.

23 *Verfilmte Kirchenbücher aus den ehemaligen deutschen Ostprovinzen, auch aus Mitteleuropa, Polen und Bessarabien im Archiv der Genealogical Society in Salt Lake City*, Regensburg 1970. W 1985 r. ukazał się drukiem wykaz wszystkich znajdujących się tam mikrofilmów.

służy także celom naukowym w powstałym tam Archiwum Towarzystwa Genealogicznego.

Zapisy w księgach metrykalnych i stanu cywilnego należałoby maksymalnie wykorzystać, rozpisując nie tylko nazwisko i imię osoby urodzonej czy zmarłej ale również wszelkich innych osób występujących w danych akcie, np. rodziców, rodziców chrzestnych, świadków itp.

Kwerenda archiwalna nie zwalnia od wykorzystania źródeł i opracowań drukowanych, które są bardzo obfite, zwłaszcza dla Mazur. Uważam nawet za możliwe oparcie się wyłącznie na nich, gdyby nie można było przeprowadzić kwerend w Berlinie Zachodnim i RFN, względnie osoby zbierające materiały do projektowanego „Słownika” nie miały odpowiedniego przygotowania do kwerend źródłowych w archiwach zagranicznych i krajowych. Biorąc pod uwagę tę ewentualność omówię obszerniej materiały drukowane zaczynając od książek wydanych przed r. 1945. Najstarszym dziełem zawierającym wielką liczbę polskich nazwisk na Mazurach i Warmii jest książka Wojciecha Kętrzyńskiego: *O ludności polskiej w Prusiech niegdys krzyżackich*²⁴, której część druga przedstawia kolonizację polską w Prusach Wschodnich, począwszy od XIV do końca XVII wieku według powiatów poczynając od dąbrówieńskiego, a kończąc na węgorzewskim oraz osobno na Warmii. Przy każdej miejscowości wymieniono nazwiska mieszkającej tam szlachty oraz chłopów. Niestety, nie zawsze podano przy zrekonstruowanym nazwisku jego oryginalny zapis archiwalny. W książce swej pisał Kętrzyński m.in.: „Co do nazwisk polskich panuje tak wielka obfitość i różnaitość, o której nazwy miejscowe powyżej przytoczone słabe tylko dają wyobrażenie, bo wszystkich tu wyliczyć niepodobna”²⁵. Bardzo często podając historię osadnictwa poszczególnych miejscowości mazurskich zaznaczał, że w 1600 r. mieszkali w niej sami Polacy.

Dużą liczbę nazwisk polskich z Mazur można znaleźć w wykazie studentów Uniwersytetu Królewieckiego z lat 1544—1829²⁶, opatrzonym dobrym indeksem nazwisk. Podobnie w książkach informacyjnych o parafiach pracujących w ewangelickich parafiach Prus Wschodnich Daniela H. Arnoldta²⁷ i Ludwika Rhesy²⁸. Trzeba również wykorzystać najstarsze spisy obywateli poszczególnych miast wschodniopruskich np. Królew-

²⁴ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdys krzyżackich*, Lwów 1882.

²⁵ W. Kętrzyński, op. cit., s. 229.

²⁶ *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg 1544—1829*. T. 1—3, hrsg. von Georg Erler, Leipzig 1910—1917.

²⁷ D. H. Arnoldt, *Kurzgefaste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern*, hrsg. von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Königsberg 1777.

²⁸ L. Rhesa, *Kurzgefaste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern als Fortsetzung der Arnoldtschen Presbyterologie*, Königsberg 1834.

ca z lat 1756—1809²⁹ czy Gąbina z lat 1728—1852³⁰ oraz *Adressbuchy* poszczególnych miast tej prowincji. Wiele nazwisk polskich mieszkańców Warmii zawierają spisy uczniów gimnazjum w Braniewie z lat 1694—1776³¹ i 1860—1916³² oraz z terenu Mazur — w Elblągu z lat 1598—1786³³.

Materiały o charakterze źródłowym, zawierające spisy nazwisk z tych terenów można znaleźć również w tamtejszych niemieckich czasopismach historycznych i w dodatkach do niektórych dzienników. W XIX w. nie zajmowano się publikowaniem materiałów źródłowych odnoszących się do mieszkańców wsi, bo interesowano się głównie szlachtą. Np. w „*Alt-preussische Monatschrift*” Gustaw Sommerfeldt ogłosił studium źródłowe o mazurskich siedzibach szlacheckich i ich właścicielach w XVI—XVIII w.³⁴ oraz na tematy wybitnych członków rodu Korwin-Wierzbickich³⁵. W „*Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia*” Georg Adalbert Mülverstedt zestawiał nazwiska szlacheckich lenników na Mazurach w XVII i XVIII w.³⁶ Wcześniej opublikowano także anonimowo spis uczniów Szkoły Prowincjonalnej w Elku³⁷, wymieniając z lat 1588—1594 aż 1404 nazwiska. Jedynym czasopismem historycznym, w którym ukazywały się podobne materiały z Warmii był „*Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*”, wychodzący od 1858 r. do dziś. Tam Georg Lühr³⁸ ogłosił listę uczniów jezuickiego gimnazjum w Reszlu z lat 1631—1797, Max Bär³⁹ zestawiał wykaz warmińskich lenników z lat 1774—1776, a Johannes Gallandi⁴⁰ uzupełnił go dziejami ich rodzin i her-

29 *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Königsberg (Pr.) «1746—1809»* hrsg. von Carl Schulz und Kurt Tisler, Königsberg 1939.

30 *Der Königlichen Preussischen Stadt Gumbinnen Rath- und Bürger Buch 1728—1852*, hrsg. von Fritz Schütz, Gumbinnen 1940.

31 G. Lühr, *Die Schüler des Braunsberger Gymnasiums von 1694 bis 1776 nach dem Album Scholasticum Braunsbergense*, Braunsberg 1932—1934.

32 G. Lühr, *Die Abiturienten des Braunsberger Gymnasiums. Von 1860 bis 1916*, Braunsberg 1916.

33 *Die Matrikel des Gymnasiums zu Elbing «1598—1786»*. hrsg. von Hugo Abs, Danzig 1936—1944.

34 G. Sommerfeldt, *Von masurischen Gütersitzen in besonderer Beziehung auf den 16. bis 18. Jahrhundert*. *Altpreussische Monatschrift*, 1913, Bd. 50, ss. 147—161, 279—298, 484—501, 558—585; 1914, Bd. 51, ss. 353—387, 477—506, 607—620; 1920, Bd. 57, ss. 95—121.

35 G. Sommerfeldt, *Zur Biographie einiger Angehörigen des Corvin Wiersbitzkischen Geschlechts*, *Altpreussische Monatschrift*, 1889, Bd. 36, ss. 587—627.

36 [G.A.] Mülverstedt, *Die Vasallen-Register und [Vasallen] Tabellen der Hauptämter in Masuren*, *Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia*, 1906, Bd. 11, ss. 80—100; 1907, Bd. 12, ss. 11—38; 1908, Bd. 13, ss. 83—120.

37 *Verzeichnis der Schüler der Partikular-Schule «jetzigen Gymnasiums» zu Lyck in den ersten Jahren nach ihrer Gründung*, *Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia*, 1900, Bd. 6, ss. 110—133.

38 G. Lühr, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album Marianischen Kongregation 1631—1797*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1905, Bd. 15, ss. 39—64, 579—704; 1908, Bd. 16, ss. 158—312; 1910, Bd. 17, ss. 1—144; 1911, Bd. 18, ss. 138—167.

39 M. Bär, *Die Vasallenemlisten über das Ermland aus der Jahren 1774 bis 1776*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 1916, Bd. 19, ss. 395—408.

40 J. Gallandi, *Vasallenfamilien des Ermlands und ihre Wappen*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1916, Bd. 19, ss. 535—580.

bów. Anneliese Birch-Hirschfeld⁴¹ ogłosiła tamże wcześniejszy, bo szesnastowieczny, wykaz lenników, spisy chłopów na Warmii z lat 1669 i 1688⁴² oraz ciekawe, także od strony socjologicznej zestawienie nazwisk pielgrzymów do Świętej Lipki z połowy XVII w.⁴³ Ponadto opublikowano tam liczne genealogie szlacheckie z Warmii np. Cichowskich (t. 16), Felden-Wypczyńskich (t. 15), Gratowskich (t. 18), Kozłowskich (t. 29 i 30), Łączczyńskich (t. 22), Mlickich (t. 16), Płockich (t. 15), Strachowskich (t. 16) i innych.

Wiele publikacji źródłowych zawierających nazwiska Mazurów ukazało się również w regionalnych dodatkach do gazet tam wychodzących. Omówił je po części Johannes Zachau⁴⁴. Wspomnę tutaj tylko o najważniejszych z tych pism i wymienię przykładowo nie artykuły, ale tematy, które one poruszały i gdzie uwzględniono najciekawsze materiały źródłowe. W Ełku ukazywał się w latach 1926—1939 „Unser Masurenland”, w którym zamieszczono wiele artykułów bądź przedruków materiałów archiwalnych zawierających nazwiska Mazurów. W rocznikach 1935—1939: o osadnikach we wsiach pow. ełckiego w XV—XVI w.; spisy ofiar (pomordowanych i uprowadzonych w jasyr) napadu Tatarów 1656 r. na terenach „amtów” Olecko i Ryn oraz w parafiach: Borzymy, Klusy i Ostrykół; wykazy chłopów mieszkających w XVII w. we wsiach: Bartosze, Grabnik, Krzywe, Lisewo, Orzechowo, Ostrykół, Prostki, Siedliska i Woszczele; spisy mieszkańców Ełku w latach 1731—1808 i zmarłych w Ełku w czasie zarazy 1709/1710 r.; spisy mieszkańców Piszca z lat: 1693—1776. W Giżycku ukazywało się w latach 1934—1939 czasopismo „Aus der Heimat”, gdzie np. w 1936 r. umieszczono artykuł o mieszkańcach wsi Wiszowate, a w 1938 r. — o mieszkańcach wsi Giżycko, przed nadaniem tej miejscowości praw miejskich; spis mieszkańców Giżycka, którzy przeżyli zarazę w 1709/1710 r. W Piszcu wychodził w latach 1925—1939 periodyk „Heimatglocken aus Alter und Neuer Zeit”, gdzie m.in. w 1932 r. ukazał się artykuł o dziejach rodziny Abramowskich; w 1937 r. — o dziejach rodziny Małekich (Maletius), a w 1938 r. o najstarszych osadnikach z pow. węgorzewskiego. W Olecku wychodził w latach 1937—1940 samodzielny rocznik regionalny „Aus Treuburgs Okelkammer”, gdzie zamieszczono artykuły o mieszkańcach Olecka w 1593 i 1634 r., o zmarłych w parafii oleckiej w latach 1799—1805, o mieszkańcach wsi Cimochy i Jeże oraz

41 A. Birch-Hirschfeld, *Ermündische Güter- und Vasallen im 16. Jahrhundert*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1939, Bd. 27, ss. 178—239.

42 A. Birch-Hirschfeld, *Bauernlisten aus dem Fürstentum Ermland von 1660 und 1688*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1936, Bd. 26, ss. 137—236.

43 A. Birch-Hirschfeld, *Ermündische Heiligendepfliger um die Mitte des 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1937, Bd. 26, ss. 430—450, 657—662.

44 J. Zachau, *Masurische Geschlechter im neueren familienkundlichen Schrifttum*, Unser Masurenland, 1930, nr 15—17; Heimatglocken aus Alter und Neuer Zeit, 1930, nr 11 i 12.

o dziejach mazurskich rodzin Bandillów, Dziobków, Giżyckich, Guzowiu-szów, Klesznickich i Kukowskich.

Największą jednak zasługę dla badań przeszłości mieszkańców Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego ma organizacja Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen, założona 19 listopada 1925 r. w Królewcu. Głównym jej celem były poszukiwania genealogiczne w archiwach państwowych w Królewcu i Gdańsku, przeprowadzanie tamże kwerend dla osób szukających swych przodków oraz, począwszy od 1927 r., wydawanie własnego kwartalnika „Altpreussische Geschlechterkunde. Blätter des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreussen”, ukazującego się w pierwszym okresie do 1943 r. Zadaniem jego — jak pisał, w zeszycie 1 z 1927 r., redaktor William Meyer — jest publikowanie wszelkich prac z zakresu genealogii i biografii ważniejszych osób oraz artykuły z zakresu heraldyki i sfragistyki. Następnym celem było umieszczenie recenzji z publikacji genealogicznych, książkowych i czasopiśmienniczych oraz ogłoszeń w sprawie poszukiwań. Zbyt wiele miejsca zajęłoby wyliczenie tu wszystkich materiałów tam drukowanych, zawierających polskie nazwiska. Łatwo je zresztą znaleźć, bo w każdym roczniku znajduje się szczegółowy indeks nazwisk w nim wymienionych i od niego trzeba zaczynać poszukiwania. (W latach 1927—1943 ukazało się tam jednak mało pozycji odnoszących się wyłącznie do Mazur). Z ważniejszych materiałów archiwalnych ogłoszono spisy mieszkańców Węgorzewa z lat 1653—1853 (1936); Zalewa z lat 1453—1571 i 1658—1705 (1935) oraz wsi: Drygał (1933) i Wesołowa z lat 1540—1821 (1940). Wypisy bądź wyciągi z ksiąg metrykalnych dotyczyły miast: Ełku z 1831 r. (1928) i Pisz z 1750 r. (1927) oraz wsi: Drygał z 1740 r. (1933), Kalinowa (1934) i Zorkwit (1933). Ponadto ukazały się artykuły o dziejach rodzin Abramowskich (1938) i Skrodzkich (1929).

Po ostatniej wojnie Towarzystwo odrodziło się w 1949 r. w Hamburgu, gdzie zaczęło prowadzić znacznie rozszerzoną działalność wydawniczą, wznawiając najpierw w 1953 r. „Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge”, początkowo po 3 zeszyty rocznie. Od 1970 r. pismo ukazywało się jako półrocznik, a od 1981 r. jako rocznik, liczący około 600 stron druku. W 1956 r. zaczęto wydawać dodatkowo półrocznik pt. „Altpreussische Geschlechterkunde. Familienarchiv”, zawierający wyłącznie genealogie poszczególnych rodzin, także mazurskich. Obydwa pisma publikują teraz znacznie więcej materiałów źródłowych odnoszących się do Mazurów, więc wspomnę tu tylko o najważniejszych, podając jak wyżej w nawiasie rocznik czasopisma. Spośród przedruków źródeł archiwalnych najważniejszy jest wyciąg z protokołów podatku gruntowego ówczesnego powiatu w Szestnie z 1719 r. (1984—1986) obejmującego „amty”: Giżycko, Ryn, Szestno, Węgorzewo i Zelki z liczbą 2000 nazwisk chłopskich. Sporo na-

zwisk polskich zawierał protokół wizytacji kościołów i szkół w „amcie” Szczytno z 1579 r. z podaniem nazwisk chłopów płacących dziesięcinę (1984—1985). Z okresu napadu tatarskiego opublikowano dalsze listy ofiar w „amcie” Pisz i w parafii Jucha (1982). Opis „amtu” piskiego z 1698 r. (1987) zawiera 2200 nazwisk. Wiele nazwisk mazurskich zawierają spisy zasiedlenia gospodarstw w „amcie” Szestno z 1658 r. (1982), wykaz wolnych chłopów z 1664 r. w „amcie” Olecko (1983), stosunki własnościowe w „amcie” Ryn z XVII w. (1986), spisy mieszkańców „amtów”: Drygały z lat 1753—1787 i Pisz z 1718 r. (1983) oraz powołanych do służby wojskowej w 1711 r. w dragonach i „wybrańcach” (1968). Ponadto spisy mieszkańców w Etku z lat 1731—1808 (1963), wsi Skarzyn w latach 1570—1835 (1983) oraz parafian w Reszlu z 1773 r. (1981).

W „Altpreussische Geschlechterkunde. Familienarchiv” ukazały się genealogie następujących rodzin mazurskich: Bandilla (1969), Bondzio (1981), Boretius (1970—1971), Gisevius-Giżycki (1963 i 1965), Krawielicki (1968), Niecki (1980), Nitka (1967), Ollesch (1968), Quassowski (1970), Rutkowski (1970), Schlonski (1962), Skubovius (1985), Skierlo (1970), Szczybalski (1970), Thomasczik (1970), Tyszka (1967) i Wesołowski (1981).

Począwszy od 1961 r. towarzystwo Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen rozpoczęło wydawanie specjalnej serii „Sonderschriften”, w której ukazało się dotąd 58 pozycji. Większość stanowią przedruki książek wydanych od XVIII do XX w. Wspomnę tylko o tych, w których są wymienione nazwy osobowe z terenu Mazur. Jako nr 11 ukazała się praca Friedwalda Moellera obejmująca w tomie 1 spis księży ewangelickich od czasu Reformacji do 1945 r. na terenie Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego, zestawiony w ramach poszczególnych parafii⁴⁵. Tom 2 (ukazał się zeszyt 1) obejmuje słownik biograficzny pastorów⁴⁶. Znajdują się tam m.in. nazwiska Mazurów: Abrahamowitz (2×), Abrahamowski, Abramowski (3×), Aleccki, Alexius-Aleksy (7×), Arwiński, Bachor (2×), Bagiński (2×), Bannach, Banasch (2×), Baranowius (4×), Baranski, Barczewski, Bardzicki, Barfkowius, Barkowski, Barowski, Bartholomeyczik, Bartikowski, Belitza, Belitzki, Bendzko, Bercio (2×), Biegon (2×), Biehn (2×), Biella, Bielski, Biendarra, Bienko, Bienutta, Blascovius, Blazejewski, Blonski, Bodschwinnna, Bogdan (2×), Bogiński, Bokoffsky, Borcik, Borcius (Borcio), Boretius (12×), Boretius (Borczykowicz), Borkowski (4×), Borowius (Borowi), Borowski (9×) i Braczkó.

45 F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*. Bd. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg 1968, s. 248.

46 F. Moeller, op. cit., *Biographischer Teil. 1 Lieferung Abegg-Brenner. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller*, bearb. von Walther Müller-Dultz, Hamburg 1977, s. 220.

Nr 32 „Sonderschriften” zawiera przedruki materiałów źródłowych odnoszących się do powiatu giżyckiego i miasta Giżycka⁴⁷. Znajdują się tam wypisy źródłowe drukowane w „Aus der Heimat” z lat 1933—1940 m.in. spisy mieszkańców Giżycka od połowy XVII w. do połowy XIX wieku, zapisy w księgach metrykalnych tego miasta z lat 1651—1774 itp. Nr 35 omawianej serii wydawniczej zawiera spis mieszkańców Węgorzewa z lat 1653—1853⁴⁸, uprzednio drukowany w „Altpreussische Geschlechterkunde” z 1936 r. Nr 36 jest przedrukiem spisu mieszkańców Królewca z lat 1746—1809 (por. przypis 29). Nr 54 zawiera wykaz miejscowości, domów, gospodarstw i ich mieszkańców w powiecie kętrzyńskim z lat 1772—1876⁴⁹. Nr 55 zawiera wyciągi o osobach wymienionych w urzędowym piśmie rejencji królewieckiej w latach 1811—1870⁵⁰.

Ostatnią serią wydawniczą wspomnianego towarzystwa jest: „Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreussischen Familienforschung”, w której część 1 stanowi odpis genealogicznej kartoteki Hansa-Wolfganga Quassowskiego⁵¹. Autor tego dzieła, jak również wielu innych źródłowych opracowań genealogicznych i historycznych, był z zawodu urzędnikiem administracji gospodarczej w Królewcu, Lidzbarku i w Olsztynie, a w końcu został radcą w Ministerstwie Gospodarki Rzeszy. Nie był więc historykiem, jednakże za namową ojca podjął badania nad historią i genealogią swej rodziny, którą wywiódł od chłopca Kwasa z Pieczonkę w XVII w. Rezultat swych badań opublikował w 1918 r. i odtąd rozszerzył je na całe Prusy Wschodnie, poświęcając każdą wolną chwilę kwerendzie archiwalnej w Królewcu i Berlinie oraz przeglądaniu ksiąg metrykalnych. Pracował równo 50 lat nad zgromadzeniem ogromnej kartoteki genealogicznych wypisów archiwalnych. Zdążył ją przekazać do wydania w hamburskim towarzystwie na krótko przed pożarem mieszkania, w którym spłonął cały jego warsztat naukowy. Praca *Die Kartei Quassowski* zaczęła ukazywać się w zeszytach oznaczonych poszczególnymi literami w 1978 r. i do 1988 r. wydano zeszyty obejmujące litery A, B (liczy 994 strony!), C, D, E, F, G, H, I, J, M, N, O i P. Kartoteka Quassowskiego składa się z notatek, tzw. „fizek”, zawierających: nazwisko i imię w zapisie oryginalnym, przy czym każda oboczność nazwiska, nawet tej samej osoby, jest umieszczona oddzielnie w układzie alfabetycznym i po-

47 *Lötzener Fragmente. Nachrichten aus verlorenen Quellen 1700—1900*, Zusammengestellt von Reinhold Helling, Hamburg 1976, s. 267, nb. 3.

48 R. Seeberg-Elverfeldt, *Die Bürger der Stadt Angerburg 1653—1853*, Hamburg 1977, s. 72.

49 *Ami Rastenburg. Orte, Wohnplätze und ihre Einwohner 1772—1876*. Zusammengestellt nach den Prästationstabellen des Domänenamtes Rastenburg 1772—1876, hrsg Kurt Vogel, Hamburg 1984, s. IX, 637.

50 *Amts-Blatt der Königlichen Preussischen Regierung zu Königsberg. Personenkundliche Auszüge 1811—1870*, hrsg. Friedwald Moeller, Hamburg 1984—1985, ss. VI, 499 + XII, 500—971.

51 W. Müller-Dultz, *Hans-Wolfgang Quassowski zum Gedank* (27 12 1890—25 11 1968), *Altpreussische Geschlechterkunde N.F.*, 1969, Jhr. 17, Bd. 6, ss. 1—2.

łączona odsyłaczami. Wszędzie jest podane źródło pochodzenia zapisu, który zawiera np. imię i nazwisko w oryginalnej pisowni polskiej, a niekiedy także inne informacje występujące w źródle w języku polskim np. że ojcem chrzestnym Pawła Grzegorzewskiego był w 1680 r. „Jan Kwas woita syn” (G, s. 480). Quassowski pochodził z rodziny zgermanizowanej od kilku pokoleń, a mimo to zachował sentyment do polskości Mazurów, objaśniając np., że „Polonus” w zapisie metryki Uniwersytetu Królewieckiego oznacza Mazura, a podając informację ze stębarskich akt ziemskich z 1878 r. o Gottlibie Grzesiu (Grzess) dodał: „Umgangssprache polnisch” tzn., że mówi tylko po polsku. Dalsze informacje w kartotece podają datę urodzenia i rodziców chrzestnych, datę ślubu z imieniem i nazwiskiem współmałżonka, informacje o zawodzie i pełnionej funkcji. Na końcu każdej litery znajduje się szczegółowy indeks wszystkich nazwisk występujących w zapisach.

Zamiarem wydawcy jest publikowanie, w tej samej serii wydawniczej, odpisów i wyciągów z ksiąg metrykalnych z dawnych Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego. Przygotowany jest tam też do wydania spis mieszkańców „amtów”: Dąbrówno, Działdowo, Olsztyn, Olsztynek i Ostróda z lat 1717 i 1774, zawierający około 10 tys. nazwisk. Opracował go Bernhard Maxin, zamiłowany badacz przeszłości mieszkańców zachodniej części Mazur. Za namową swego ojca Fryderyka, do 1945 r. gospodarza w Wichrowcu (który lubił śpiewać pieśni mazurskie i opowiadać o dawnych zwyczajach ludowych), opracował bardzo szczegółową genealogię swej rodziny i wydawał biuletyn rodziny Maxinów. W 1985 r. ogłosił *Masurisches Familien-Journal Maxin u.ä.* Neidenburg (Darmstadt), który można nazwać poradnikiem dla poszukiwaczy archiwalnych źródeł do dziejów mazurskich rodzin. Zawiera on — obok szczegółowej genealogii Makszynów (Maxin) od 1728 do 1978 r. — także przedruki fragmentów akt z XVIII w. i sporo fotografii z nich wykonanych, fotografię sekcji XVII mapy Schröttera, obejmującej znaczną część Mazur, wykaz najstarszych ksiąg rachunkowych z XVII w. poszczególnych „amtów” wraz z aktualnymi sygnaturami archiwalnymi, spis mieszkańców wsi Wichrowiec z lat 1600—1945 i inne materiały.

Podobnie szczegółową genealogię, a można powiedzieć kronikę rodziną Giżykóckich i Giseviusów wydał w 1976 r. Hans-Heinrich Gisevius z Bochum, a rodziny Gusoviusów w latach 1980 i 1982 — Paul i Albrecht Gusoviusowie⁵².

52 H. - H. Gisevius, *Die polnisch-masovische Stammfamilie Gیزیcki der ostpreussischen Familien Gیزیcki, v. Gیزیcki und Gisevius, nach den angegebenen Quellen zusammengestellt* — (Hamburg 1976), *Altpreussische Geschlechterkunde Familienarchiv*, s. 150, II. — P. Gusovius, *Die Geschichte der ostpreussischen Familie Gusovius einschließlich ihres geadelten Zweiges*. [Wydanie 2.] Bis in die Gegenwart fortgesetzt und herausgegeben von Albrecht v. Gusovius. Osnabrück 1982 s. 131, nrb. 6, tabl. 68.

Bez bliższych badań trudno podać chociaż w przybliżeniu liczbę polskich nazwisk występujących na Mazurach i Warmii do 1945 r. Skoro, jak wspomniałem, Bernhard Maxim dysponuje ogólnym zestawieniem 10 tys. nazwisk wynotowanych tylko z 400 miejscowości na zachodnich Mazurach⁵³, to w całym regionie, z Warmią włącznie, musiało ich być kilkadziesiąt tysięcy, oczywiście z różnymi odmianami pisowni. Warto więc podjąć trud zebrania materiałów, na razie choćby w oparciu o wydawnictwa drukowane, do przyszłego „Słownika polskich nazw osobowych Mazur i Warmii od XIV w. aż do 1945 r.”, a potem w celu ostatecznego ich opracowania, włączyć do badań językoznawcę, tak jak to robił prof. Stanisław Rospond z nazwiskami śląskimi. Między obydwoma słownikami będzie jednak istotna różnica; na Śląsku wiele dawniejszych nazwisk polskich jest jeszcze ciągle w użyciu, podczas gdy na Mazurach i Warmii niewiele już zostało osób noszących takie nazwiska.

Na szczęście istnieje w Archiwum Państwowym w Olsztynie kartoteka ludności rodzimej Mazur i Warmii z lat 1945—1950, opracowana w latach 1980 i 1981 na podstawie akt administracji państwowej. Sporządzono ją dla każdej osoby, wymieniając jej imię i nazwisko, dokładną datę i miejsce urodzenia, aktualny wówczas adres i sygnaturę akt z paginacją. Często w aktach podano imiona i nazwiska osób wywiezionych do ZSRR, które zostały również uwzględnione w kartotekach. Jeśli Ośrodek Badań Naukowych zdecyduje się podjąć wstępne prace nad tym słownikiem to niewątpliwie Archiwum przekaze mu wspomnianą kartotekę, która stanie się zaczątkiem przyszłego „Słownika polskich nazw osobowych Mazur i Warmii”.

⁵³ B. Maxim, *Einwohnerlisten der Ämter Allenstein, Osterode, Hohenstein, Giltzenburg und Soldau 1717 und 1774*, mit Forschungshinweisen, s. 250 (z indeksami) [w druku].

WÖRTERBUCH DER POLNISCHEN PERSONENNAMEN IN MASUREN UND ERMLAND

Zusammenfassung

Das Wörterbuch der altpolnischen Personennamen, bearbeitet von der Anstalt der Polnischen Onomastik am Institut der Polnischen Sprache der Polnischen Akademie der Wissenschaften, wurde in den Jahren 1965—1987 vom Ossoliński-Verlag in Wrocław (Breslau) herausgegeben. Es wurde ausschliesslich anhand von gedruckten Quellen, hauptsächlich aus dem Gebiet Polens vor der Teilung bearbeitet, für Masuren und Ermland nutzte man nur 2 diplomatische Kodexe, die sich grösstenteils auf das Mittelalter bezogen, als sich die Namen erst herausbildeten. Das Wörterbuch berücksichtigte unsere Westgebiete nur in geringfügigem Masse. Daher auch arbeitet man seit 1947 in Wrocław an einem regionalen Wörterbuch der schlesischen Namen, dessen zwei Teile (A bis K) in den Jahren 1987—1973 der verstorbene Prof. Stanisław Rospond herausgab. Im Gegensatz zum Wörterbuch der altpolnischen Namen stützt sich dies vorwiegend auf regionale und in Archiven befindliche Quellen (z.B. Grabinschriften).

Am Beispiel des Wörterbuchs der schlesischen Namen sollte man die Bearbeitung eines Wörterbuchs der polnischen Namen, die bis 1945 in Masuren und Ermland auftreten, aufneh-

men. Zwar befinden sich — im Gegensatz zu Schlesien — die ältesten, ostpreussischen Archivalien gegenwärtig in West Berlin, aber es giebt eine grosse Anzahl von gedruckten Quellen u. a. gestützt auf die dortigen Archivalien, die fast völlig ausreichend sind für die Bearbeitung des von mir vorgeschlagenen Wörterbuchs der polnischen Namen in Masuren und Ermland. Ansatz für des Wörterbuch könnte die Personalkartothek der hiesigen Bevölkerung Masurens und Ermlands aus den Jahren 1945 — 1950 sein. Diese Kartothek wurde vor einigen Jahren anhand von Urkunden der dortigen Staatsverwaltung ausgearbeitet. Sie befindet sich gegenwärtig im Staatlichen Wojewodschaftsarchiv in Olsztyn.

Eine zweite, wichtige Quelle sind die Matrikelbücher und Standesamtsbücher aus dem Gebiet des ehemaligen Ostpreussen. Sie wurden dank der Bemühungen der Genealogischen Gesellschaft in Salt Lake City (USA) auf Mikrofilme aufgenommen. Da man in Polen für diese Gesellschaft Urkunden des Standesamtes auf Mikrofilme aufnimmt, wäre es nicht schwierig, durch Vermittlung der Leitung der Staatsarchive von dort Kopien dieser Mikrofilme zu erhalten.

Schliesslich kann man sehr viel Material aus dem Bereich der Personennamen in Masuren und Ermland in gedruckten Bearbeitungen über die Besiedlung auf jenem Gebiet, in Studentenverzeichnissen der Königsberger Universität, in Verzeichnissen evangelischer Pastoren, in den ältesten Einwohnerlisten der jeweiligen Städte im ehemaligen Ostpreussen sowie auch in den neueren Einwohnerlisten und anderen finden. Sehr viel Namen enthalten die zu Beginn des 19. Jh. herausgegebenen Amts- und Kreisblätter. Ebenfalls wurde eine grosse Anzahl von Namen aus den Archivakten in genealogischen Zeitschriften abgedruckt, z.B. in der „Altpreussischen Geschlechterkunde“ (1927—1943 und 1953—1988), im „Familienarchiv“ (1956—1988), in der „Kartei Quassowski“ (erscheint seit 1978) und anderen. Die erwähnten Quellen und Veröffentlichungen reichen vollkommen für die Bearbeitung eines unvergänglichen Wörterbuchs der polnischen Namen in Masuren und Ermland.